

Valistus ja vapauden rajat 1700-luvun Ruotsissa

Esimerkkeinä *Allmän Litteratur Tidning* -lehden ja upseeri Ehrenströmin tapaukset

Ruotsalaisessa ja suomalaisessa valistustutkimuksessa on pitkään vallinnut käsitys siitä, että valistus ei muodostunut Pohjolassa missään vaiheessa valankumoukselliseksi tai yhteiskunnallisesti mobilisoivaksi liikkeeksi ainakaan siinä merkityksessä, jossa valistus tuli tunnetuksi 1700-luvun Ranskassa. Sen sijaan historiatieteellinen keskustelu mahdollisen ruotsalaisen tai jopa suomalaisen valistuksen olemassaolosta tai olemuksesta on ollut kiistanalainen etenkin 1990-luvulta alkaen.

Keskustelu valistuksesta Ruotsin valtakunnassa liittyy erottamattomasti 1700-luvulla Ruotsissa käytyyn keskusteluun painovapaudesta ja sananvapaudesta sekä laajempaan keskusteluun mielipiteenmuodostuksesta ja 1700-luvun ruotsalaisesta julkisuudesta. Tästä keskustelusta kumpuaa kysymys siitä, millä tavoin ja millaista keskustelua oli mahdollista käydä luterilaisessa yhteiskunnassa, jossa alamaisilta edellytettiin kirkollisen ja maallisen vallan tukemaa ja ylläpitämää yhdenmukaisuutta ja jopa samanmielisyyttä. Näitä kysymyksiä on käsitelty eri näkökulmista Suomen Akatemian projektissa ”Suomalainen ’keskustelu’: Julkisuuden käytännöt esimodernissa luterilaisessa yhteiskunnassa 1720–1880” (Early Finnish Debates: Conceptualisation and Practices of Public Discourses in a Pre-Modern Lutheran Society 1720–1880). Tämän artikkelin kysymyksenasettelu nousee osaltaan nyt päättyneen tutkimusprojektin käynnistämästä kes-

kustelusta. Lisäksi olen käsitellyt samoja teemoja laajemmin tutkimusprojektin tuloksena syntyneessä väitöskirjassani *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa 1700-luvulla*.¹

Käsittelen tässä artikkelissa valistuskeskustelua sekä varhaisen julkisuuden rajoja ja edellytyksiä kahden esimerkkitapauksen näkökulmasta. Molemmat tapaukset liittyvät siihen kirjahistorialliseen kehityskulkuun, jonka myötä kirjamarkkinat, kirjojen saatavuus sekä lukijakunta kasvoivat 1700-luvun Ruotsissa merkittävästi. Kirjojen ympärille kehittynyt kulttuuri ja kirjoista käyty keskustelu kertovat osaltaan siitä, miten valistus ymmärrettiin 1700-luvun Ruotsissa ja missä määrin valistuskeskustelu koetteli valtakunnan yksimielisyyttä.

Ruotsalainen 1700-luvun lehdistö joutui monessa tapauksessa käymään rajankäyntiä varhaisen modernia julkisuutta säädelleen sensuurikoneiston kanssa. Tästä kamppailusta kertoo turkulaisen *Allmän Litteratur Tidning* -kirjallisuuslehden lyhyt taival kirjallisuuskeskustelun virittäjänä ja kannanottajana. Toisen esimerkkitapauksen päähenkilö on ranskalaisesta valistusfilosofiasta innostunut upseeri Johan Albrecht Ehrenström (1762–1847), jonka luku- ja elämäkokemukset saivat hänet pohtimaan lukemansa merkitystä omassa elämässään sekä arvioimaan valistusfilosofien tekstien vaarallisuutta. Näiden esimerkkitapausten ymmärtämiseksi on ensin syytä tehdä katsaus valistuksen käsittehistoriaan

ja etymologiaan, 1700-luvun ruotsalaiseen sensuurikeskusteluun sekä painovapauden ja julkisuuden reunaehtoihin, jotka kaikki vaikuttivat *Allmän Litteratur Tidning* -lehden ja J. A. Ehrenströmin kohdaloihin.

VALISTUKSEN KÄSITE JA SEN SISÄLLÖT

Mitä on valistus? Tähän kysymykseen, joka on lähestulkoon yhtä tärkeä kuin kysymys: mitä on totuus, pitäisi toki antaa selkeä vastaus, ennen kuin ryhdytään valistamaan!²

Valistusta merkitsevä sana juontuu useissa kielissä valoa ja valaisemista kuvaavista sanoista, kuten ranskan 'les Lumières' ja italian 'l'Illuminismo' sekä ruotsin 'upplysning'. Valon tematiikan lisäksi valistusta merkitsevissä sanoissa toistuu eri kielissä viittaus sivistykseen ja opetukseen, kuten englannin sanassa 'enlightenment' sekä saksan valistusta merkitsevässä sanassa 'Aufklärung'. Englannin ilmaus 'to enlighten' viittasi jo 1300-luvun lopulta alkaen mielen stimuloimiseen ja tiedon tuottamiseen. Vuoteen 1755 mennessä, kun Samuel Johnson (1709–1784) julkaisi sanakirjan *A Dictionary of the English Language*, 'to enlighten' oli vakiintunut merkitsemään opettamista, ohjaamista ja valaisemista. Saksan kielessä valistaminen vakiintui verbaalisubstantiivina 1700-luvun puolivälistä alkaen. Muoto valistus sai kuuluisimmat määritelmänsä aikakauskirjassa *Berlinische Monatsschrift* vuonna 1784, jolloin Immanuel Kant (1724–1804) ja Moses Mendelssohn (1729–1786) vastasivat pastori Johann Friedrich Zöllnerin aiemmin samassa lehdessä esittämään kysymykseen siitä, mitä valistus oikeastaan oli. Tätä ajatustenvaihdosta nousi Kantin tunnettu ajatus valistukseen kuuluvasta järjenkäytön vaatimuksesta sekä ihmisen pyrkimyksestä päästä pois itse aiheutetusta alaikäisyyden tilasta.³

Valistus-käsitteen alkumuodot olivat ainakin konkreettisissa, valaisemista merkitsevässä muodossaan olemassa vanhassa kirjasuomessa. Verbi 'valistaa' pohjautuu suomenkielessä sanoihin 'valo' ja 'valko', ja niistä johdettuja muotoja 'valistus' ja 'valistaa' on voitu käyttää konkreettisen merkityksen

ohessa ilmaisemaan vertauskuvallisemmin tiedon ja ymmärryksen lisääntymistä. Agricolan Uuden testamentin suomennoksessa valistukseen viittaavat ilmaukset kuvaavat esimerkiksi jonkinlaista mielen ja sydämen jumalallista valaistumista. Christfrid Gananderin laatimassa ensimmäisessä suomen kielen sanakirjassa *Nytt Finskt Lexiconissa* (1787) Ganander listaa joukon walistus-sanan muotoja ja siitä johdettuja verbejä, joiden eri muodot olivat tuttuja Raamatun suomennoksesta vuodelta 1776. Verbimuoto walistan sai tässä yhteydessä ruotsinkielisen vastineen uplyser sekä latinan vastineen *illumino*, jotka Ganander liitti konkreettiseen valkaisemiseen sekä ymmärryksen valistamiseen. Walistus sai Gananderin sanakirjassa merkityksekseen jumalallinen valistuminen, mistä sanakirja tarjoaa esimerkin: "Jumalan sanasta andawat heille nijn paljon walistusta / af Guds ord gifwadem så mycken uplysning sekä tundisit sijtä suuren walistuxen ja rakennuxen / uplysning och upbyggelse."⁴

Sekä 1500-luvun että 1700-luvun kirjasuomessa valistuksen konkreettinen ja vertauskuvallinen merkitys esiintyivät usein rinnakkain. Sen sijaan valistus-käsitteen suomalaisessa etymologiassa on vaikea tehdä eroa valistuksen filosofisen merkityksen ja teologisen valaistumisen (*illuminatio*) välillä. Gananderin sanakirjan tulkinnoista poiketen esimerkiksi vuosikymmeniä aiemmin Ruotsissa julkaistussa Jesper Swedbergin sanakirjassa (1720) muoto uplysning oli saanut selkeästi raamatullisen ja teologisen sisällön ja rinnastui latinan sanoihin *illustratio* ja *illuminatio*.⁵

Ruotsalainen 1700-luvulla käyty keskustelu valistuksen merkityksestä, hyödyllisyydestä ja sisällöstä tiivistyi painetussa muodossa Nils (Rosén)

1 Ahokas 2011b.

2 Johann Friedrich Zöllner, *Berlinische Monatsschrift* syyskuu 1784. Suom. Suikkanen 1995, 81.

3 Johnson 1755; *Chambers Dictionary of Etymology* 2006; Ahokas 2011a, 155–156 ja 2011b, 12–15.

4 Ganander 1787 (1997): "walistaa ymmärryksen, uplyser förståndet" sekä "he owat heidän waatteensa walaisneet Apoc 7:14"; Vrt. Raamatun suomennos 1992: "He ovat pesseet waatteensa ja valkaisseet ne Karitsan veressä." Ilm. 7:14; Ahokas 2011b, 12–13; Häkkinen 2004, 1439–1440; Jalava 2005, 59.

5 Swedberg 1720 [2009]; Ahokas 2011b, 12–13.

von Rosensteinin (1752–1824) kirjassa *Försök til en afhandling om Uplysingen*, joka julkaistiin Ruotsissa vuonna 1793. Siinä Rosenstein tarjosi esimerkiksi seuraavanlaisen valistusmääritelmän:

– – mitä valistus on. Se rakentuu perustaltaan Todenperäisiin, päämäärältään Riittäviin ja varsinaiselta hyödyltään Soveltuviin tietoihin. – – Ilman tietojen totuutta ja totuudenmukaisuutta ei tuoteta valistusta. Järjen vapaa ja oikea käyttö on sen perusta.⁶

Rosensteinin kirjoitus tarjoaa mielenkiintoista materiaalia valistuksen käsittehistorialliseen tarkastelemiseen 1700-luvun lopun Ruotsissa. Käsittehistoria on toistaiseksi ollut kiinnostunut ennen kaikkea poliittisten käsitteiden historiasta. Käsittehistoriallisessa tutkimuksessa keskeisiä tutkimuskysymyksiä ovat, miten käsitteitä on historian kuluessa luotu, miten niiden merkitykset ovat syntyneet ja muokautuneet erilaisissa historiallisissa konteksteissa ja millaisia keskusteluja käsitteiden hallintaan ja käytötapoihin on liittynyt. Olennaista on pohtia myös sitä, millä tavoin eri käsitteiden merkitysvaranto säilyy siitä huolimatta, että käsitteitä määritellään uudelleen ja niitä käytetään eri tavoin.⁷ Tällainen käsittehistoriallinen lähestymistapa on yhtä lailla käyttökelpoinen erilaisten uskonnollisten käsitteiden tai valistuksen historiallisia ilmiöitä kuvaavien käsitteiden tutkimuksessa.

Järjen vapaaseen ja oikeaan käyttöön perustuva Rosensteinin valistusmäärittely myötäili näiltä osin muutamia vuosia aiemmin *Berlinische Monatsschrift* -aikakauskirjassa (1784) julkaistua Immanuel Kantin päätelmää, jossa Kant muotoili valistuksen olevan ihmisen pääsemistä pois hänen itsensä aiheuttamasta alaikäisyyden tilasta. Alaikäisyys oli Kantin mukaan kyvyttömyyttä käyttää omaa järkeään ilman toisen johdatusta.⁸

Kantin essee on kiistatta yksi kuuluisimmista puheenvuoroista valistuskeskustelussa, joka on jatkunut vilkkaana erilaisilla historian tutkimuksen foorumeilla 1700-luvulta asti. Nils von Rosensteinin kirja on puolestaan yksi tunnetuimmista ruotsalaisista kannanotoista valistuskeskusteluun. Kantin valistusessestä myötäilevien kohtien ohella von Rosensteinin tekstissä on huomioita, jotka muistuttavat

toista *Berlinische Monatsschrift* -aikakauskirjassa julkaistua esseettä, Moses Mendelssohnin kannanottoa siihen, mitä valistamisella tarkoitetaan. Mendelssohnin mukaan sivistys jakautuu kulttuuriin ja valistukseen. Tämän näkemyksen mukaisesti kulttuuri koskee kaikkea praktista, käytännönläheistä siinä missä valistus koskee kaikkea teoreettista. ”Kyse on järkipäisestä tiedosta (objektiivinen) ja kyvystä (subjektiivinen) ihmiselämän järkipäiseen pohdintaan siitä näkökulmasta, mitä merkitystä milläkin on ja mitä siitä seuraa ihmisenä olemiselle.”⁹

Ruotsalainen Rosenstein muistutti myös siitä, että ”kaiken tämän jälkeen ei pitäisi olla vaikeaa löytää se ero, joka on Tiedon, Opin ja Valistuksen välillä, Tietävän, Oppineen ja Valistuneen välillä”. Tieto voitiin Rosensteinin mukaan nähdä kokoelmana käsitteitä ja arviointeja. Valistunut ihminen erottaa käsitysten ja käsitteiden joukosta sen, mikä on todellista tietoa. Osaa tällaisesta tiedosta kutsutaan opiksi. Oppineeksi kutsutaan Rosensteinin mukaan yleensä henkilöä, joka tuntee laajalti, mitä muut ovat ajatelleet ja sanoneet. Rosensteinin päätelmä johtaa hänet kiperän kysymyksen äärelle: ”Mutta, jos se mitä muut ovat ajatelleet ja sanoneet, onkin väärin, mitä hän [oppinut] silloin oikeastaan tietää ja kuinka häntä voisi kutsua Valistuneeksi?” Rosensteinin mukaan on selvä, että tietojen riittävyys hänen aikalaistensa päämäärien saavuttamiseen ja niiden soveltaminen oli olennainen osa valistusta. Ihminen voi periaatteessa olla tietävä ja oppinut tietämyksensä hyödyistä tai soveltamisesta riippumatta. ”Mutta sellainen, joka ei osaa hyödyntää tietojaan, ei oikeastaan voi olla valistunut.”¹⁰

Valistus on 1700-luvulta lähtien saanut hyvin erilaisia määritelmiä. Toisinaan se ymmärretään laajasti 1700-luvulle sijoittuvana ja yhteiskunnallisia uudistuksia sisältäneenä ajanjaksona, toisinaan ahtaamman määritelmän mukaisesti Ranskaan keskittyneenä muutosrintamana ja liikkeenä, joka rajautui valistusfilosofiksi myöhemmin nimettyyn joukkoon ranskalaisia filosofejia. Koko 1700-luvun yhteiskunnallista ja kulttuurista muutosta ei ole syytä nimittää valistukseksi, vaikka valistukseen liitettyt ideat ja vaatimukset limittyvät moniin tuon vuosisadan kuluessa esitettyihin muutosvaatimuksiin ihmisoikeuksista järjenkäytön korostamiseen.¹¹

Ruotsalaisessa historiantutkimuksessa valistuksen määrittelystä käyty kiista oli vuolaimmillaan 1990-luvulla, kun professori Tore Frängsmyr Uppsalan yliopistosta julkaisi ruotsalaisen valistuksen olemassaoloa tai pikemminkin olemattomuutta koskevan jyrkän tulkintansa. Frängsmyr keskittyi vuonna 1993 ilmestyneessä kirjassaan *Sökandet efter Upplysningen* osoittamaan, ettei 1700-luvun Ruotsissa ollut valistusta. Frängsmyrin näkemys perustui tiukkaan valistusmääritelmään, jossa valistus ymmärretään ranskalaiseksi, ennen muuta Encyclopédie-hankkeessa, Pariisin salongeissa ja ranskalaisten valistusfilosofien teeseissä ilmeneväksi liikkeeksi. Vaikka Frängsmyr kieltää ruotsalaisen valistuksen olemassaolon, on suomalaisesta näkökulmasta kiinnostavaa, että hän tarjoaa valistusajattelijan titteliä kahdelle Suomessa syntyneelle 1700-luvun vaikuttajalle: Helsingin kirkkoherrana toiminen Johan Forsskåhlin pojalle Petter Forsskålille (1732–1762) sekä myssypoliitikko ja pappismies Anders Chydeniukselle (1729–1803). He molemmat argumentoivat vapauden puolesta ja pohjasivat ajatuksiaan valistusfilosofiaan, esimerkiksi valistusajattelijoiden esikuvien John Locken (1632–1704) ja Pierre Baylen (1647–1706) teksteihin sekä Charles-Louis de Secondat de Montesquieun (1689–1755) ajatteluun. Forsskåhlin vapausajattelu huipentui hänen laatimassaan ja sensuurin kouriin joutuneessa kirjoituksessaan *Tankar om borgerliga friheten* (1759). Chydeniuksella se näkyi ennen muuta hänen aktiivisessa valtiopäivätoiminnassaan esimerkiksi painovapauden ja palkollisten aseman puolesta.¹²

Frängsmyrin näkemyksen vastineeksi ruotsalainen historioitsija Jakob Christensson on esittänyt kirjassaan *Lyckoriket* aivan erilaisen tulkinnan ruotsalaisesta valistuksesta ilmiönä ja käsitteenä. Christenssonin tutkimus osoittaa, että valistus kuului ainakin käsitteenä vahvasti ruotsalaiseen keskusteluun jopa jo vuosikymmeniä ennen Rosensteinin valistuskannanottoja. Käsitettä *upplysning* käytettiin itse asiassa jo 1730-luvulla osoittamaan jonkinlaista kulttuurista kaavaa ja asennetta. Christensson esittää valistukselle ilmiönä kolme erilaista ulottuvuutta ja merkitystä, jotka nousevat ruotsalaisista aikalaislähteistä. Valistus oli 1700-luvun Ruotsissa

(1) oppinutta ja tietoon suuntaavaa valistusta, (2) poliittista ja radikaalia valistusta sekä (3) kirjallisuuden monipuolistumiseen ja kukoistukseen sekä laajemmin sivistykseen liittyvää valistusta.¹³

Sekä ruotsalainen että saksalainen valistuskeskustelu oli pääosin melko maltillista. Ruotsin valtakunnassa kyse oli ennen muuta yhteiskunnallisesta keskustelusta, joka liittyi esimerkiksi sivistysvaatimukseen, mutta myös valtiopäivillä käydyistä vapauden rajoja koskevista kiistoista. Nämä liittyivät esimerkiksi ilmaisuvapauteen ja ihmisoikeuksiin. Valistukseen kuuluvat radikaalit ainekset ja yhteiskunnallisia vastakkainasetteluja synnyttäneet vaatimukset liitetään historiantutkimuksessa etenkin ranskalaisfilosofeihin ja Ranskan vallankumoukseen.¹⁴ Miten merkityksellinen tai perusteltu oikeastaan edes on kysymys radikaalista valistuksesta tai valistuksesta polarisoivana voimana 1700-luvun Ruotsissa? Millaisia vastakkainasetteluja konsensushakuisessa ja yksimielisyyttä vaalineessa Ruotsissa oli valistusaikana?

VALISTUS, PAINOVAPAUSSKUSTELU JA VARHAINEN JULKISUUS

Yksimielisyyden ihannoiti ja tavoittelu leimasi 1700-luvulla Ruotsin valtakunnassa vallinneita hallintotapoja. Vapaudenajalla kehittyneeseen poliittiseen kulttuuriin voidaan nähdä kuuluneen piirteitä, joihin konsensus ei enää kuulunut. Tämä näkyi esimerkiksi hattujen valtaannousua valtiopäivillä 1738–1739 edeltäneessä propagandassa. Tästä huolimatta Ruotsi oli vielä 1800-luvulle tultaessa uskonnollisesti yhtenäinen valtakunta, jossa ei esiinty-

6 Von Rosenstein 1793, 25.

7 Ks. esim. Hyvärinen et al. 2003.

8 Kantin esseen *Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus?* on suomentanut Tapani Kaakkuriniemi; ks. Suikkanen 1995, 86–95.

9 Mendelssohn 1784, suomennos julkaistu teoksessa *Mitä on valistus?* 1995, 81; Ahokas 2011a, 153–154.

10 Von Rosenstein 1793, 33–34; Ahokas 2011a, 228–229.

11 Ahokas 2011a.

12 Frängsmyr 2006. Ks. myös esim. Virrankoski 1986 ja Nurmiainen 2009, 173–180; Ahokas 2011a, 160–161; Ahokas 2011b, 30.

13 Ahokas 2011b, 29; Christensson 1996.

14 Tästä esim. Ahokas 2011b, 264, 270–271.

nyt vakavia uskontokuntien tai kirkon ja maallisen vallan välisiä konflikteja. Tämä näkyi selkeästi siinä, että kirkon ja maallisen hallinnon välistä debatointia ei edes käyty. Sen sijaan poliittista ajattelua ja keskustelua sävyttivät pitkin 1700-lukua kuninkaan ja ylhäisaatelin välinen valtataistelu. Vastakkainasettelua lievensi yhteinen uskonnollis-poliittinen maailmankuva sekä valtakunnan menestykseen ja hyvinvointiin tähtäävät yhteiset intressit.¹⁵

Valtakunnan ideologiaa leimasi vaatimus koko yhteiskunnan läpäisevästä yksimielisyyden vaatimuksesta. Muutosvaatimuksia ja säätyjen taistelua oikeuksiensa puolesta pidettiin siten yksimielisyyttä uhkaavina tekijöinä. Tällainen uhka olivat esimerkiksi 1760-luvulla terävöityneet alempien säätyjen vaatimukset sekä aatelisvaltaa vastaan esitetyt kannanilmaukset. Kustaa III:n vallankaappaus ei paikannut säröjä, mutta se tukahdutti alempien säätyjen pyrkimykset. Yhdistys- ja vakuuskirja takasi vuonna 1789 sen, että osa rahvaan vaatimuksista toteutettiin. Tässäkin hintana oli yksimielisyyden ja yhtenäisyyden ihanteen pönkittäminen vähintään retoriikan tasolla. Kustaa III:n murha vuonna 1792 ja Ranskasta kantautuneet vallankumoukselliset eivät nekään juuri horjuttaneet kauan vaalittua yksimielisyyden ihannetta.¹⁶ Tähän vaikutti epäilemättä valtakunnan epävarma tilanne, jossa Venäjä näyttäytyi alati kasvavana uhkana etenkin valtakunnan itäistä osaa, Suomea, ajatellen. Toinen kiinnostava näkökulma on Ranskan vallankumouksen sanoman ja tapahtumien ristiriitainen vastaanotto Ruotsissa, mistä kertovat esimerkiksi lehtiin ja kirjeisiin tallentuneet aikalaismomentit.¹⁷

Valtiopäivillä yksi näkyvimmistä valistuksen debateista oli keskustelu painovapaudesta. Debatteihin huipentui vuoden 1765 asetuksen säätämiseen, mutta sitä edelsi pitkä keskustelu, joka käynnistyi jo vuosien 1755–1756 valtiopäivien aikana. Valistuksellinen edistysihanne heijastui argumentteina tiedon vapauden lisäämisestä. Näkyvimmäksi vastakkainasetteluksi keskustelussa nousi sananvapauden yleishyödyllisyys tai haitallisuus.¹⁸ Ruotsalaisessa painovapauskeskustelussa toistui eurooppalaisten valistusfilosofien teksteistä tutut argumentit. Esimerkiksi painovapauden puolesta taistelleet Anders Schönberg ja Anders Chydenius hyödynsivät

yhteiskuntateoreettisissa kannanotoissaan ainakin Anders Nordenfrazin, John Locken, David Humen ja Montesquieun tekstejä. Yksi kiinnostavimmista episodeista painovapauskeskustelussa oli Petter Forsskålin Uppsalan yliopistoon väitöskirjaksi laatima teksti *Tankar om den borgerliga friheten*, jota pidettiin vaarallisena puheenvuorona sekä yliopistomaailmassa että valtakunnassa laajemmin. Forsskålin tekstin kielsi ensin Uppsalan yliopiston filosofinen tiedekunta ja sen jälkeen kansliakollegio, mutta Forsskål hankki painoluvan suoraan sensori Niklas von Oelreichilta ja julkaisi teoksensa vuonna 1759. Tämän jälkeen kansliakollegio takavarikoi painoksesta niin suuren osan kuin se kykeni.¹⁹

Ruotsissa astui 2.12.1766 voimaan painovapausasetus, jossa poistettiin maallisen kirjallisuuden ennakkosensuuri. Samalla asetus lakkautti valtakunnan sensorin viran. Uskonnollinen kirjallisuus oli sen sijaan yhä tarkastettava tuomiokapitulissa ennen painamista. Muilta osin uusi painovapausasetus merkitsi sitä, että vastuu julkaisuista lankesi kirjanpainajalle. Asetuksen mukaisesti kukaan ei saanut kirjoittaa tai painaa perustuslakia, kristillistä uskoa tai puhdasta evankelistaa oppia loukkaavia tekstejä. Yhtä jyrkästi kiellettiin myös kuningasta, kuningashuonetta, valtakunnan säätyjä tai muita viranomaisia vastaan suunnatut tekstit. Sen sijaan julkaisuissa oli lupa käsitellä kansalaisten oikeuksia ja velvollisuuksia sekä valtakunnan yleistä oikeutta. Painovapausasetuksessa oli uutta se, että esimerkiksi poliittista kirjallisuutta samoin kuin valtiopäivien pöytäkirjoja ja tuomioistuinten asiakirjoja sai painaa vapaasti.²⁰

Painovapausasetus mahdollisti sen, että lehdistön määrä kasvoi uusien säädösten ansiosta räjähdysmäisesti. 1700-luvun lehdistöä tutkineen Lars-Folke Landgrénin mukaan vuoden 1766 painovapausasetuksessa ei ollut kyse vain liberaalimasta lehdistöä koskevasta lainsäädännöstä, vaan jopa vallankumouksellisesta julkisuusperiaatteen läpiviemisestä yhteiskunnassa. Painovapausasetus merkitsi siten ainakin periaatteen tasolla vapaan mielipiteenmuodostamisen mahdollistamista. Toisaalta laajentunut painovapaus toi mukanaan mahdollisuuden kontrolloida virkamiesten ohella hallituksen ja valtiopäivien tekemisiä. Tästä näkö-

kulmasta painovapausasetusta voi luonnehtia kansan tai ”yleisön” voitoksi.²¹

Vuonna 1771 Ruotsi-Suomen kuninkaaksi noussut Kustaa III sääti seuraavana vuonna uuden hallitusmuodon, jonka myötä vuoden 1766 painovapauslakia tuli muokata uudelleen. Painovapauden puolesta aiemmin puhunut kuningas sääti vuonna 1774 lain, jossa kirjanpainaja asetettiin suureen vastuuseen perustuslakia tai kuningasta loukkaavista kirjoituksista, jotta nämä ilmiantaisivat tekstien kirjoittajat ja kieltäytyisivät painamasta kyseisiä tekstejä. Uskonnollisen kirjallisuuden osalta vuonna 1766 säädetty ennakkosensuuri oli yhä voimassa, minkä lisäksi uskonnollisen kirjallisuuden julkaisemista rajoitti myös vuonna 1781 annettu niin kutsuttu toleranssiedikti, joka kielsi painamasta mitään luterilaisuuden vastaista. Kustaa III:n säädökset vaikuttivat tuntuvimmin lehdistöön, joka asetettiin jälleen tarkempaan kontrolliin. Kustaa III:n kuoleman jälkeen painovapautteen tekivät muutoksia ja tarkennuksia sekä Kaarle herttuan johtama holhoajahallitus että vuonna 1796 valtaan noussut Kustaa IV Aadolf, joka tiukensi teologista sensuuria ja ryhtyi vaatimaan puhtaan opin noudattamista myös kaukokirjallisuudessa.²²

Ruotsalainen keskustelu valistusaatteista ja painovapaudesta sijoittuu siihen eurooppalaiseen kontekstiin, jota habermasilaisittain kutsutaan porvarilliseksi julkisuudeksi. Tämän porvarillisen julkisuuden tunnuspiirteitä ovat älyllinen keskustelu sekä itsenäinen, vilpiton ja kriittinen kannanmuodostus. Edellytykset tälle uudenglaiselle eurooppalaiselle julkisuudelle syntyivät, kun lukutaito vähitellen uuden ajan alussa yleistyi ja painotuotteiden markkinat kasvoivat. Habermasilainen käsitteellistäminen ei kuitenkaan sovi ongelmattomasti ruotsalaiseen kontekstiin, jossa varhaisen julkisuuden kehitys ja yhteiskuntarakenteen ei vastaa Habermasin rakentamaa mallia. Eräs käyttökelpoinen työkalu varhaisen lehdistön tarkastelemiseen on valistusajan julkisuutta tutkineen James van Horn Meltonin esittelemä käsite ’valistunut julkisuus’ (Enlightened public sphere). Meltonin valistunut julkisuus kuvaa sekin tietysti osaltaan ideaaltilaa, johon 1700-luvun ruotsalaisilla ei ollut itsestään selvää pääsyä. Parhaimmillaan sivistynyt yleisö, joka säädystä riippu-

matta osallistui keskusteluun tasavertaisena, saattoi vapautua yhteiskunnan vaatimasta ehdottomasta lojalismista. Lukevalla ja keskustelevalle yleisöllä oli siten ideaalissa tapauksessa mahdollisuus hankkia ainakin jollakin tasolla itsenäinen asema ja osallistua yleiseurooppalaiseen oppineiden tasavaltaan (la république des lettres).²³

Ruotsin valtakuntaa ja varhaista julkisuutta tarkasteltaessa valistunut julkisuus oli ennen muuta säätyjen julkisuutta. Säätyasemalla oli suuri merkitys siinä, millaisen julkisuuden ulottuvissa ihmiset olivat tai millaiseen julkisuuteen he saattoivat itse osallistua. Kansaa lähimpänä ollut varhainen julkisuus ei ollut lehdistöjulkisuutta tai yhteiskunnallisia keskusteluja, vaan se sijoittui kirkonmäelle, markkinoille, käräjille ja pitäjänkokouksiin unohtamatta kaikki sosiaaliryhmät tavoittanutta saarnatuolijulkisuutta. Sen sijaan aikakauden nouseva porvaristo kuului jo varhaisen lehdistön ja erilaisen lukuseuratoiminnan tavoittamaan yleisöön ja aatelisto lausui mielipiteitään salongeissa ja osallistui laajalti seuratoimintaan suosituksi tulleita salaseuroja myöten.²⁴

Valtiopäivillä varhainen julkisuus oli varsinkin vapaudenajalla sekä valtiopäiväkeskustelujen että etenkin virallisten tekstien osalta hyvin konsensushakuista. Valtion viralliset tekstit juhlapuheista lakiteksteihin sisältävät runsaasti mainintoja yleisestä tai yhteisesti hyvästä, onnesta ja edistyksestä.

15 Esim. Mäntylä 1977; E. Laine 1996; Saastamoinen 2003, 53–55. Näistä kysymyksistä laajemmin Nurmiainen 2009; Ahokas 2011b, 50–53.

16 E. Laine 1996; Saastamoinen 2003, 53–55; Nurmiainen 2009.

17 Tästä esim. Ahokas 2011b, 228–233.

18 Ks. esim. Nurmiainen 2009, 168–180.

19 Landgrén 2002, 511; Nyman 1963, 176–177; Virrankoski 1986, 184–186; Nurmiainen 2009, 168–180; Ahokas 2011b, 54–55.

20 Burius 1984, 279–280; T. Laine 1996, 204–206, Landgrén 2002, 511, 528.

21 T. Laine 1996, 204–206, Landgrén 2002, 516, 520; Ahokas 2011b, 55–56.

22 T. Laine 1996, 206–210; Nyman 1963, 24–25, 100–101; Ahokas 2011b, 56.

23 Stenius 1987, 20; Habermas 1962, suomennos 2004; Melton 2001; Ahokas 2011b, 63.

24 Melton 2001; Ahokas 2011b, 64.

Tällaisen yhteistä hyvää painottavan retoriikan tarkoituksena oli oikeuttaa valtiopäivien valitsema politiikka ja tukea valtakunnassa vaalittuja arvoja. Vapaudenajan radikalismia tutkinut Jonas Nordin on kuitenkin muistuttanut, että virallisen retoriikan ja konsensuaalisen politiikan ohella vapauden ajan loppua kohti lisääntyivät myös soraäänät. Radikaalimmat uudistusvaatimukset liittyivät monesti laajempaan eurooppalaiseen keskusteluun, jossa vaatimuksia auktorisoitiin viittaamalla muodikkaisiin valistusfilosofeihin. Kustavilaisella kaudella erimielisyyttä synnyttivät ennen kaikkea aristokratian ja kuninkaan väliset valtasuhteet. Toinen merkittävä valtasuhteisiin liittynyt kysymys koski nousevaa aatelitonta säätyläistöä. Heitä olivat esimerkiksi varakkaat virkamiehet, lääkärit ja erilaista liiketoimintaa harjoittaneet henkilöt, jotka olivat uransa aikana tehneet huomattavan sosiaalisen nousun, mutta jotka olivat tavalla tai toisella vanhan säätyjaon ulkopuolella ja siten ilman suoria poliittisia vaikutusmahdollisuuksia ja oikeuksia. Aateliston asema oli kustavilaisen ajan valtiopäivillä näkyvä eikä poliittinen järjestelmä enää vastannut yhteiskunnan todellisuutta, jossa aatelittomat säätyläiset ja varakas porvaristo vahvistivat sosiaalisia, taloudellisia ja vähitellen myös poliittisia asemiaan.²⁵

Valtiopäivillä valistuksen argumentit ja vaatimukset näkyivät varsinkin painovapauskeskustelussa ja vapauden ajalta kustavilaiselle ajalle jatkuneessa keskustelussa koulujärjestyksen uudistamisesta. Valistusteemojen mukanaolo pohjoisessa Ruotsissa käydyissä julkisissa keskusteluissa on jo sinänsä kiinnostavaa. Valtiopäivien ohella valistuksen debaattit näkyivät keskeisessä varhaisen julkisuuden muodossa, lehdistössä, etenkin tukholmalaisissa julkaisuissa kuten *Stockholms Posten* -lehdessä. Valistuksen reseptiosta kertovat lisäksi yksityishenkilöiden kirjeenvaihto, päiväkirjat ja muistiinpanot, jotka muistuttavat siitä, että tiedonkulun nopeutuminen joudutti myös periferian ja Euroopan aatteellisten keskusten välisiä yhteyksiä. Tässä mielessä on kiinnostavaa tarkastella esimerkkitapauksen kautta lähemmin sitä, millaisia valistuskeskusteluja käytiin Ruotsin valtakunnan itäisessä osassa, Suomessa, jossa osallistuminen tuohon uudenaikaiseen julkiseen keskusteluun ei ollut samalla tavoin luontevaa tai

mahdollista kuin se oli 1700-luvun lopun Tukholmassa.

Ensimmäinen tapaus sijoittuu 1800-luvun alun Turkuun ja lehdistön muodostamalle varhaisen julkisuuden foorumille, jossa sanan- ja ilmaisunvapaus joutui yllättävällä tavalla koetukselle. Tapauksen keskiössä on lehden toimittaja Jacob Tengström (1755–1832), josta tuli lehden ilmestymisvuonna Turun piispa. Toisen tapauksen päähenkilönä on valtiomies Johan Albrecht Ehrenström (1762–1847), joka nuorena upseerina ihastui ranskalaisfilosofien kirjoituksiin ja ajautui vuosikymmeniä myöhemmin selittelemään muistelmissaan nuoruusiän valintojaan, osallisuuttaan Anjalan liittoon sekä pohtimaan vapauden ja erityisesti ilmaisuvapauden vaarallisuutta. Tengströmiä ja Ehrenströmiä yhdistää se, että he molemmat osallistuivat valtiollisiin tehtäviin ja julkiseen keskusteluun jo kustavilaisella kaudella, vaikka heidän uransa huipentuivat vasta Venäjän vallan palveluksessa.

TURKULAINEN KIRJALLISUUSLEHTI KOETTELEE ILMAISUNVAPAUTTA

Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) aloitteesta syntyneen *Allmän Litteratur Tidning* -aikakauslehden (1803) päämääränä oli luoda foorumi oppineille kirjoittajille ja lukijoille. Frans Mikael Franzénin (1772–1847) toimittama toinen turkulaislehti, *Åbo Tidningar*, oli vuodesta 1798 asti suuntautunut eurooppalaista lehdistöä mukailleen uutisiin ja Porthanin suosimat tieteelliset tekstit saivat vähemmän sijaa. Kirjallisuuslehden syntytausta käy ilmi Henrik Gabriel Porthanin Nils von Rosensteinille vuonna 1802 kirjoittamasta kirjeestä, jossa hän kertoo, kuinka muutamat akatemian oppineet olivat saaneet ajatuksen siitä, että he alkaisivat julkaista ruotsiksi oppinutta lehteä. Siten he toivoivat voivansa osaltaan torjua sitä kirjallista perehtymättömyyttä, joka uhkasi ottaa maassa vallan. Lisäksi Porthan muistutti, että eivät ainoastaan virkamiehet ja säätyläiset vaan myös maaseudun papisto uhkasi jäädä eristetyksi oppineesta Euroopasta. Hänen mukaansa ulkomaisia lehtiä seuraavat lukijat olivat jossakin määrin tietoisia valtakunnan ulkopuolella tapahtuvasta tieteidien kehityksestä, sen sijaan kommunikaatio valtakunnan merkittävimpien oppilaitosten välillä

oli lähes olematonta. Kirjeen kirjoittamisen aikaan Porthan kollegoineen odotteli päätöstä lehden mahdollisesta privilegiosta.²⁶

Kirjallisuuslehden taustajoukoista on esitetty kaksi erilaista tulkintaa. Viikoittain ohuina julkaisuina ilmestyneen lehden koko nimi oli *Allmän Litteratur Tidning, utgiven af ett sällskap i Åbo*. Yhden tulkinnan mukaan lehden nimi viittaisi siihen, että lehteä julkaisi turkulainen Aurora-seura, sillä nimi muistuttaa läheisesti seuran julkaiseman sanomalehden nimeä, *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo*. Toinen vaihtoehto on, että lehden taustalla vaikutti Turun lukuseura. Käytännössä lehden toimittamisesta ja sisällöstä vastasivat pääasiassa Porthan ja Jakob Tengström. Professori Tengström oli myös lehden ahkerin kirjoittaja ja hänen osuutensa lehden lopettamiseen johtaneissa tapahtumissa on kiistaton. *Allmän Litteratur Tidning* -aikakauslehden ensimmäinen numero ilmestyi 4.1.1803 ja sen julkaiseminen päättyi vielä samana vuonna.²⁷

Allmän Litteratur Tidningissä julkaistiin eri aloja koskevia artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Esimerkiksi ranskalaisten valistusfilosofien merkkiteoksia lehdessä ei kuitenkaan arvioitu. Lehdessä julkaistut tekstit keskittyivät ennen kaikkea luonnontieteellisiin ja teologisiin teemoihin. Tengström esiintyi kirjallisuuslehden sivuilla anonyymina, mutta on selvää, että teologiset tekstit olivat pääsääntöisesti hänen kirjoittamiaan. Päiviö Tommilan luonnehdinta kirjallisuuslehdessä oppineiden äänitorvena ei perustu vain lehdessä julkaistujen juttujen sisältöihin, vaan ennen kaikkea Wilhelm Laguksen laatimaan listaan *Allmän Litteratur Tidningi* -aikakauslehden kirjoittaneista avustajista. Tengströmin jälkeen tuotteliaimpia kirjoittajia olivat kemian professori Johan Gadolin (1760–1852) ja kasvitieteen demonstraattori ja lääkäri Johan Fredrik Wallenius (1765–1836).²⁸

Lehti julkaisi huomattavan paljon käännöksiä esimerkiksi saksalaisten, ranskalaisten ja englantilaisten lehtien artikkeleista. Tällä tavoin *Allmän Litteratur Tidning* tarjosi lukijoilleen mahdollisuuden seurata kansainvälistä tiedekeskustelua.²⁹ Turulaisten kirjallisuuslehti oli korostetun akateeminen lehti ja selkeästi suunnattu akateemiselle eliitille siitäkin huolimatta, että lehden teksteissä kannatettiin

lämpimästi kansan sivistämistä. ”Kansa” oli tässä tapauksessa lähinnä valistamisen kohde eikä siihen sisältynyt ajatusta rahvaasta lehden yleisönä, kuten voidaan ajatella vuonna 1776 ilmestyneen sanomalehden, *Suomenkielisten Tietosanomien*, kohdalla.

Allmän Litteratur Tidning -aikakauslehden elinkaari jäi hyvin lyhyeksi. Lehden lakkauttamisella ei ole pystytty osoittamaan yhtä selkeää syytä, mutta siihen vaikuttivat ratkaisevasti lehden sisällöistä syntyneet kiivaat keskustelut. Lehden julkaisemien tekstien aihepiireistä teologia sai Visbyn piispan Johan Möllerin esittämään jopa henkilökohtaisia vaatimuksia lehden lakkauttamiseksi. Möller julkaisi vuosina 1801–1805 *Läsning i blandade religionsämnen* -nimistä lehteä, jota Tengström arvosteli *Allmän Litteratur Tidning* -aikakauslehdessä julkaistussa resensiossaan. Tilanteesta kehkeytyi vuoden 1803 aikana kiinnostava väittely Möllerin ja arvostelun julkaiseen turkulaislehden välillä.³⁰

Tengströmin kirjoittama arvostelu ja siitä syntynyt polemiikki leimasivat lehden kenties valituskellisemmaksi kuin lehden toimittajakunnan linja todellisuudessa oli. Jälkikäteen on mahdoton arvioida, missä määrin Tengström halusi polemisoida teologisia kysymyksiä. Tengströmin arvostelu oli joka tapauksessa varsin seikkaperäinen ja hän tukeutui siinä esimerkiksi Kantin esittämiin argumentteihin järjenkäytöstä. Kiistatonta on se, että ortodoksiaan tukeutuneeseen Mölleriin verrattuna Tengströmin kirjoittelu vaikuttaa varsin uudistusmieliseltä.

Tengströmin käsitys jumalaapelkäävien valituskellisista pyrkimyksistä oli eittämättä liberaalimpi kuin konservatiivisten kirkonmiesten. Lisäksi Tengström tuki arviossaan uutta kriittistä eksegetiikkaa ja Raamatun alistamista tieteelliselle tarkas-

25 Ihalainen, 2003, 75–76.; Nordin 2003, 56; Tandefelt 2007, 18–19; Nurmiainen 2009, 93, 125.

26 Porthan Rosensteinille 10.7.1802, [Porthan] 1898; Ahokas 2011b, 242.

27 Itse asiassa Turun lukuseurassa ja Aurora-seurassa vaikutti monia samoja henkilöitä. Tommila 1963, 258–259; Tommila 1992, 21–24; Ahokas 2011b, 242.

28 ALT 1803; Tommila 1992, 21–24; Ahokas 2011b, 261.

29 Tommila 1992, 21–24.

30 Raittila 1991, 14.

telulle. Sekä Tengströmiin että *Allmän Litteratur Tidning* -aikakauslehden on varsinkin jälkikäteen lyöty neologian, rationalistisen valistusteologian leima. On totta, että esimerkiksi edellä mainitussa arvostelussaan Tengström pohti valistusajan teologiselle keskustelulle tyypillisiä kysymyksiä esimerkiksi järjen autonomiasta sekä siitä, millaisin metodein uskonnon totuudet voisi tai pitäisi osoittaa tosiksi. Tähän liittyi myös pohdintaa Möllerin julkaisussa esitetyistä ajatuksista, jotka koskivat järkeen tukeutumista Raamatun tulkinnassa. Pohdinnassa nousi esille esimerkiksi kysymys siitä, millaisia sääntöjä tai rajoja järjen käytölle pitäisi asettaa, jotta vältettäisiin riski siitä, että kaikenlaiset ”väääräuskoiset” löytäisivät omien tulkintojensa kautta ja muka järkeen nojautuen Raamatusta tukea omille ajatuksilleen.³¹

Neologiaan viitattaessa Tengström itse asiassa varoitti painokkaasti leimaamasta neologiaksi kaikkea, mikä poikkesi vanhoista ajattelutavoista. Hän kirjoitti, että ”menneiden aikojen kokemuksista jo tiedetään, miten väärin joko ymmärtämättömyydestä tai ilmeisestä vastenmielisyydestä, leimattiin erinomaisesti ansioituneita henkilöitä esimerkiksi synergisteiksi, synkretisteiksi tai pietisteiksi jopa heidän puhtaimmassa ja viattomimmassa pyrkimyksessään edistää todellista valistusta ja jumalaapelkäävyyttä.” Tämä antoi aiheen pelätä saman epäoikeudenmukaisuuden toistuvan hänen elinikanaan.³²

Eräs silmiinpistävä piirre turkulaisen kirjallisuuslehden numeroissa on Ranskaa käsittelevien tekstien runsaus. Näiden pääosin Tengströmin laatimien tekstien aiheina olivat esimerkiksi Ranskan opetuslaitos ja uskonnon tila. Helmikuun alussa 1803 julkaistussa numerossa toimittaja pohti otsikolla ”Om Undervisnings Verken i Frankrike” sitä alennustilaa, johon vallankumous ja uusi hallitusmuoto olivat saattaneet maan kouluopetuksen. Kirjoittajan johtopäätökset huipentuivat toiveikkaaseen toteamukseen siitä, että onneksi tuon ”synkän pimeyden keskellä aamuruskon valo alkoi jo loistaa tälle Euroopan kenties valistuneimmalle kansalle”. Huh-tikuun numerossa lehdessä palattiin jälleen pohtimaan vallankumouksen katalia seurauksia tekstissä, jonka aiheena oli uskonnon asema Ranskassa.³³

Kiivastuneen piispa Möllerin ohella turkulaislehden menestyksen tielle tuli epäilemättä myönteinen suhtautuminen Ranskaan. Ranskan vallankumous joutui lehdessä ankarana ripityksen kohteeksi, mutta viranomaiset olivat vuoden 1790 alusta lähtien suhtautuneet hyvin kriittisesti ylipäättään Ranskaa käsitelleisiin uutisiin ja pohdintoihin. Tässä mielessä ei ole mahdotonta, että sensuuriviranomaiset katsoivat aiheelliseksi kontrolloida tarkemmin lehteä, jonka tekstien aiheena olivat toistuvasti Ranska ja ranskalaisten edesottamukset. Tätä on ainakin epäilty yhdeksi syyksi siihen sensuurin uhkaan, joka lankesi lehden ylle.³⁴

Porthan ennakoi paradoksaalisesti itse vaikeuksia sensuuriviranomaisten kanssa jo ennen lehden perustamista ja privilegion saamista. Porthan kertoi kesäkuussa 1802 päivätyssä kirjeessään Nils von Rosensteinille kuulleen huhuja siitä, että valistuksen aikakausi ei ollutkaan koittanut, vaan heidän tulisi olla viisaasti tarttumatta kynään välttääkseen mahdolliset väärintulkinnat. Tämä uhka horjutti lehden toimittajien intoa sekä koko lehtihankkeen tulevaisuutta. Taloudellista tuottoa toimittajat eivät olleet sivistyshankkeellaan ajatelleet saavuttavansa. Porthan painotti, miten valitettavaa olisi, jos he kannustuksen saamisen sijaan saisivat pelätä hankaluuksia, vaikka heidän tarkoituksensa olivat hyviä. Lopuksi Porthan totesi Rosensteinille, että he aikoivat tuki olla toimissaan varovaisia, mutta jos koko hankkeen idea sotisi ”aikakauden suuntausta” vastaan, olisi parasta antaa koko hankkeen olla.³⁵ Rosensteinille osoitetun kirjeen valossa Porthan näki turkulaisten kirjallisuuslehtihankkeen jonkinlaisen valistuksen aikakauden sivistysihanteen ja oppineisuuden ilmentymänä. Samalla hän ymmärsi sen, että ”valistuneiden” ajatusten julkaiseminen saattoi koetella ilmaisunvapauden rajoja ja herättää niin suurta pahennusta tai vastustusta, että lehden toiminta päättyisi lähes saman tien.

Lopulta *Allmän Litteratur Tidning* -aikakauslehden aika tuli päätökseensä ilman suurta kohua tai vastarintaa. On selvää, että lehden toimitukselle oli viestitetty, että sen kaltaista linjaa edustaneen lehden ilmestyminen ei ollut toivottavaa. Lehden kohtaaman sensuurin painostuksen muodoista ja laajuudesta ei kuitenkaan ole tarkempia tietoja tai

todisteita. Lehtien lakkauttaminen ja perustaminen oli sinänsä 1700- ja 1800-luvun taitteen Ruotsissa arkipäivää. Monet lehdistä olivat *Allmän Litteratur Tidning* -aikakauslehden tavoin lyhytikäisiä. Toiminta saattoi sensuuritoimien ohella päättyä esimerkiksi rahan puutteeseen tai yksinkertaisesti siksi, ettei toimittajilla ollut aikaa tai halua jatkaa lehden toimittamista. Turkulaislehden ilmestymisen päättymisen kohdalla ilmeisesti mieluummin luovuttiin mielipiteenvapaudesta kuin olisi antauduttu pitkällisiin keskusteluihin siitä, mitä oli luvalista julkaista. Tämän puolesta todistaa Porthanin kirjeessään esittämä toteamus, että lehden toimittaminen tulisi jättää sikseen, jos siitä uhkaisi seurata hankaluuksia.

UPSEERI EHRENSTRÖM JA VAPAUDEN VAARALLISUUS

Kysymys vapaudesta ja valistusaatteista ei liittynyt 1700-luvulla ainoastaan painovapauskeskusteluun, vaan se näkyi valistusaatteiden reseption osalta myös yksilöiden kohdalla. Valistusfilosofien teokset kuuluivat aikakauden merkkikirjallisuuteen ja niiden lukeminen ja niistä keskusteleminen kuului ylempien säätyjen miesten kasvatukseen ja koulutukseen. Valistusfilosofien teosten lukeminen ei jäänyt välttämättä yleissivistykseen tai oppineisuuden osoittamiseen, vaan otollisessa maaperässä ranskalaiset tekstit saivat kannattajia pohjoisessa Suomessa asti. Yksi ranskalaisesta kirjallisuudesta innoitusta ammentaneista miehistä oli Viaporissa syntynyt ja kasvanut Johan Albrecht Ehrenström. Upseeri Ehrenström oli kahdenkymmenen vuoden ikäisenä nuorukaisena erittäin innostunut ranskalaisesta kirjallisuudesta, sen aistillisesta kielestä ja nuoren miehen maailmankuvaa mullistaneista ajatuksista.

Ehrenström kuului Smoolannista kotoisin olleeseen suhteellisen vähävaraiseen aatelissukuun. Suvun varallisuus ei riittänyt kartanoelämään, vaan suvun miehet tienasivat elantonsa erilaisissa sotilas- ja siviiliviroissa. Johan Albrechtin isä oli aliluutnantti Nils Albrecht Ehrenström. Isällä ei ollut varaa lähettää poikaa kouluun, vaan hän huolehti itse lastensa opetuksesta. Nuorempi Ehrenström aloitti sotilasuransa jo 10-vuotiaana tykistön kadettina ja 17-vuotiaana hänet ylennettiin Suomen linnoitus-

joukkojen konduktööriksi. Vuodesta 1778 vuoteen 1785 Ehrenström hoiti lisäksi maastontiedustelu- ja kartoitustehtäviä.³⁶

Kirjeenvaihtonsa perusteella Johan Albrecht Ehrenström tunsu jo nuorena varsin hyvin aikakauden filosofisten auktureiden ohella myös roomaanikirjallisuutta. Ehrenströmin kirjeet täyttyivät toistuvasti siitä ihailusta, jota hän tunsu aikakauden filosofeja kohtaan. Kirjeissään hän ei useinkaan

-
- 31 Tästä erityisesti AL 7.1.1803. ”III Huru böra Religionsfrågor afgöras? Huru Religions sanningar bevisas? – – Ja, till och med den Onda Andan, af de bibliska bevisen övernunnen, har till våra Neologers blygd! – – att han ej var Fritänkare, eller föraktare af Skriften. (Rätt! men då Förf. likväl, utan att hän visa våra Bibelolkare till Analogia fidei, och de gamlas välgrundade regel: Scriptura S. optimum sui ipsus agit interpretem, tillerkänner förnuftet rättighet att utstaka de grunder, och uppgöra de reglor, hvarefter Skriften skall tolkas och förklaras, och att dessa grunder, dessa reglor sedan rätteligen nyttja, så är fara värdt, att Socinianer och andra kättare, som aldrig uraktlätit att äberopa sig skriften till stöd för sina meningar, och att med framställda förnufts reglor söka rättfärdiga sitt tolkningsätt, af sådana grundsatser skola taga sig anledning att ur Bibeln bevisa hvad heldst dem behagar, och att genom en, efter blotta förnufts begrepp bildad Hermeneutik bortxegetisera ur Skriften alla dem misshageliga lärosatser?”); Lisäksi AL 21.1.1803; Ahokas 2011b, 261–262.
- 32 AL 21.1.1803. ”Då Man af framfarna tiders erfarenhet vet, huru illa och övardigt samtida, antingen af oförstånd, eller uppenbar ovilja, bränmärkt personer af utmärkt förtjenst men namn af Synergister, Syncretister, Pietister, o.s.v. äfven för deras renaste och oskyldigaste bemödande att befordra en sann upplysning och gudaktighet; ger det anledning, att äfven i vår tid befara åtminstone möjligheten af en lika orättvisa? All afvikelse ifrån det äldre föreställningssättet måste väl ej benämnas med Neologie?”
- 33 AL 4.2.1803, 15.4.1803.
- 34 Tommila 1992, 24; Östholm 2000, 226–228.
- 35 Porthan Rosensteinille 10.7.180, [Porthan] 1898: ”Men man skrämer oss med det ryktet, at litteraturens och upplysningens periode nu ej är inne, och at det är så kinkigt och vådligt at skrifva något som i någon mätto kan misslydas, at klokast är at aldeles nedlägga pennan. Detta håller på at göra vår föresats, jämte vår nit, vacklande. På någon vinst hafve vi dessutom icke at räkna. Men det är beklageligt, om vi i stället för upmuntran, skole för vår välmening hafve at befara olägenheter! Meningens var, at med nästkommande är börja vårt försök. Försiktige hafve vi föresatt oss at vara: men om hela ideen sträfvar emot Tidehvarfvets Tendence, så är väl bäst at låta den fara”; Tästä myös Tommila 1992; Ahokas 2011b, 262–263.
- 36 Tyynilä 2001.

nimennyt tarkemmin, keitä ajattelijoina hän tar-koitti, vaan viittasi retorisesti ja yleisesti filosofiin jonkinlaisena ryhmänä, usein ranskankielisellä termillä les philosophes tai termin ruotsinkielisellä vastineella Philosopherne. Nuoren Ehrenströmin kirjeenvaihto hänen ystävänsä Claes Fredrik Hor-nin kanssa sisältää lisäksi mainintoja 1700-luvulla runsaasti julkaistusta ja usein sensuuri-toimien koh-teeksi joutuneesta ranskalaisesta eroottisesta kirjallisuudesta.³⁷

Kirjeenvaihdon ohella Ehrenströmin kirjallisis-ta harrastuksista kertoo hänen 1770-luvun lopulta tai 1780-luvun alusta peräisin oleva muistikirjansa, johon nuori upseeri tallensi lempioitteita lukemistaan ajankohtaisista kirjoista. Ehrenström otsikoi tämän niin sanottua *loci communes* -traditiota edustavan kirjasen nimellä: RECUEILS MORAUX & PHILOSOPHIQUES (Moraalinen ja filosofinen kokoelma). Tyypillisimmillään tämänkaltaiset muistikirjat sisälsivät otteita filosofisista ja yhteis-kunnallisista teoksista, lehdistä, koulukirjoista ja kaunokirjallisuudesta. Ehrenströmin kirjanen on suomalaisessa kontekstissa ainutlaatuinen etenkin siksi, että sitaattit on poimittu vain ja ainoastaan ranskalaisesta kirjallisuudesta, ennen kaikkea valistuksen merkkiteoksista. Voltaire näyttää olleen tämänkin opiskelijanuorukaisen suosiossa, mutta kirjasessa saavat paljon tilaa myös esimerkiksi Montesquieun, d'Alembertin ja Marmontelin tekstit.³⁸

Ehrenströmin ura hallintomiehenä käynnistyi 1780-luvun puolivälissä, kun hän muutti Tukholmaan. Hän aloitti työt kansliakollegion kanslistina, mutta matkusti pian Sprengtportenin seurassa Venäjälle. Sprengtporten päätti siirtyä Venäjän palvelukseen, mutta Ehrenström tavoitteli Kustaa III:n suosiota, jonka hän saavuttikin kirjoittamalla matkasta muistion kuninkaalle. Ehrenström toimi kuninkaan pyynnöstä kuriirina ja kirjeenvaihtajana varsin kiperissä ulkopoliittisissa tilanteissa ja hän sai jonkinlaisen suosikkiaseman Gustaf Mauritz Armfeltin rinnalla. Ehrenström toimi Armfeltin avustajana Värälän rauhanneuvotteluissa ja vastaanotti ajan tavan mukaisesti vastapuolelta huomattavan rahalahjan, kun rauha oli solmittu. Kustaa III:n murhan jälkeen Ehrenström jätti virkansa ja yritti vetäytyä yksityiselämän pariin. Hänet kuitenkin

kin vangittiin vuonna 1793 epäiltynä osallisuudesta salaliittoon.³⁹

Ehrenströmin toiminta tai osallisuus Anjalan liittoon ei sinänsä todista nuoruudessa luettujen valistustekstien vaikutusta hänen myöhempiin valintoihinsa. Kiinnostavaa on se, että Ehrenström itse yhdistää ne. Myöhemmissä muistelmissaan Ehrenström nimittäin painotti, miten Voltairen, Claude Adrien Helvétiusen, Julien Offray de La Mettrien, Guillaume Thomas Raynalin ja Jean-Jacques Rousseauin tekstien lukeminen sekoitti hänen mielensä ja ajatuksensa niin, että hän omaksui republikaanisen ajattelutavan, joka muuttui ajan myötä suoranaiseksi vihamielisyydeksi Kustaa III:ta ja monarkiaa kohtaan. Pahiten järkkyy Ehrenströmin mukaan hänen uskontokäsityksensä. Ehrenström kirjoittaa muistelmissa, kuinka hän pian lukemansa jälkeen laski leikkiä ja pilkkasi jopa niinkin vakavaa asiaa kuin uskontoa.⁴⁰

On mahdotonta arvioida, miten laskelmoitu oli se kuva, jonka Ehrenström halusi muistelmissaan välittää itsestään ja motiiveistaan. Ehrenströmin elämänvaiheita tutkinut Yrjö Blomstedt on epäillyt, ettei nuoren upseerin innokkaalla filosofoinnilla olisi ollut niin selkeää poliittista kohdetta kuin Ehrenström antoi jälkikäteen ymmärtää. Toisaalta Blomstedt on arvellut, että aikakauden salaseuratoiminnassa ja etenkin Viaporissa toimineessa Walhalla-seurassa olisi ollut piirteitä, jotka olisivat kannustaneet upseereita jopa kuningasvastaiseen ajatteluun.⁴¹ Walhalla-seuran toiminnassa mukana olleen Ehrenströmin muistelmat tukevat näkemystä siitä, että seurassa olisi vallinnut jonkinlainen kuninkaanvastainen henki. Tähän liittyy esimerkiksi Ehrenströmin väite siitä, että seuran kokouksessa olisi esitetty ehdotus, jonka mukaan Suomesta voisi tulla itsenäinen, Venäjän suojeluksessa oleva valtio. Mikään ei silti ole osoittanut, että Walhalla olisi ollut varsinainen separatistinen liike. Pikemminkin se muodosti upseeristolle keskustelufoorumia, jossa saattoi käydä varsin vapaasti hyvin kriittisiäkin keskusteluja. Tämä tarjosi tilaa myös poliittiselle agitaatiolle, johon Ehrenströmin muistelmat seuran toiminnasta viittaavat.⁴²

Ehrenströmin suhtautumisessa valistukseen tapahtui kiinnostava käänne aivan hänen pidät-

tämisenä kynnyksellä vuonna 1793. Ehrenström laati tuolloin huolellisen vastineen von Rosensteinin vasta ilmestyneeseen kirjaan, joka valistusta ylistävässä hengessään oli Ehrenströmin mielestä vaarallinen. Ehrenström osoitti vastineensa Kustaa IV Aadolfille, jonka opettajana Nils von Rosenstein toimi. Ehrenström piti Rosensteinin tekstiä vaarallisena erityisesti sen julkaisuajankohdan vuoksi. Hänen mielestään Rosensteinin olisi pitänyt korjata tekstiä sen jälkeen, kun Ranskan vallankumouksen kauheudet olivat tulleet julki. Rosenstein oli jättänyt tekstinsä Ruotsin tiedeakatemiassa jo vuonna 1789, mutta se painettiin vasta vuonna 1793. Lisäksi Ehrenström muistutti siitä, ettei vapautta saisi Rosensteinin tavoin käyttää väärin. Ehrenströmin mielestä Ranskan vallankumous oli osoittanut, miten harhaan niin sanottu moderni filosofia ja valistus saattoivat ihmisiä johdattaa. Ehrenström näyttää kuitenkin tekevän kritiikissään eron oikean ja väärän valistuksen välillä. Vääränä ja vaarallisena hän piti sellaista valistusta, joka synnytti Ranskan vallankumouksen ja jota hän itse edusti seurattessaan Sprengtportenien Venäjälle. Vapauden kiihko saattoi johtaa äärimmäisyyksiin, kuten Ranskan vallankumous oli osoittanut. Tämä sai Ehrenströmin hänen omien sanojensa mukaan tuntemaan vastenmielisyyttä vallankumouksellisia, kansankiihottajia ja väärän valistuksen levittäjiä kohtaan.⁴³

Valistuksen ja sen perinnön kritisoijana Ehrenström liittyi siihen eurooppalaiseen rintamaan, joka kavahti Ranskan vallankumouksen veritekoja ja esitti pettymyksensä valistusfilosofeihin, joiden vaatimukset eivät johtaneetkaan ylistettyyn valistukseen, vaan terroriin ja sekasortoon. Ehrenströmin kohdalla vapauden rajojen koettelussa tai valistusaatteiden ihannoinnissa oli lisäksi kyse valinnoista ja teoista, jotka liittivät hänet kapinointiin kuningasta vastaan. Osallisuus salaliittoon oli vakava rikos maata ja hallitsijaa vastaan. Syyn ulkoistaminen aiemmin ihannoimiensa valistusfilosofien vastuulle oli Ehrenströmiltä kenties hyvin harkittua.

Ehrenströmin tapaukseen verrattuna *Allmän Litteratur Tidning* -aikakauslehden kohdalla vapauden rajoja koeltiin toisella tapaa. Turkulaisen kirjallisuuslehden kiistassa oli kyse siitä, mitä uskonnosta sai lehdessä kirjoittaa ja millaisia asioita

lehdistössä sai ylipäätään käsitellä. Tämä liittyi laajempaan rajankäyntiin ilmaisunvapaudesta ja varhaisen julkisuuden rajoista. *Allmän Litteratur Tidningin* toimittajat valitsivat painostuksen alla mieluummin lehden lakkauttamisen kuin suurempiin hankaluuksiin joutumisen. Ehrenströmin ja turkulaisen kirjallisuusjulkaisun kohtaloita ja elinkaaren käännteitä yhdistää se, että ne kertovat ranskalaisen valistusfilosofian ja etenkin Ranskan vallankumouksen sekä siihen liittyneiden tapahtumien ristiriitaisesta vastaanotosta 1700-luvun Suomessa. Ennen kaikkea ne molemmat liittyvät ruotsalaiseen 1700-luvulla käytyyn ja yksimielisyyden ihannetta koetelleeseen valistuskeskusteluun. Ne ovat osoituksia siitä, miten yksittäiset henkilöt, kannanotot ja keskustelunavaukset saattoivat haastaa valtakunnan edun nimissä vaalittua yhdenmukaisuutta ja samanmielisyyttä ja aiheuttaa säröjä yksimielisyyteen samaan aikaan, kun poliittinen kulttuuri ja varhainen julkisuus olivat etenkin valtiopäivillä yhä hyvin konsensushakuista.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painamattomat lähteet

Ruotsi, Tukholma	
Kungliga biblioteket	KB
Horn af Åminne och Ekebyholm, släkten.	Ep. H 16, Volym: 1.

Lehdet

Allmän Litteratur Tidning Utgifven af ett sällskap i Åbo 1803.

-
- 37 Esim. KB Ep. H 16:1, Ehrenström Hornille 27.11.1784; Ahokas 2011b, 179.
 38 Ehrenström, *Recueils moraux & philosophiques*; Ahokas 2011b, 224–225.
 39 Blomstedt 1963, 61–158; Tynnilä 2003, 468–470.
 40 HAnt I 1882, 14–15; Blomstedt 1963, 50–54; Ahokas 2011b, 226–228.
 41 Blomstedt 1963, 54–60.
 42 HAnt I 1882, 25–28; Blomstedt 1963, 55–57; Stenius 1987, 106–107; Ahokas 2011b, 145–146.
 43 HAnt I 1882, 488–497; Ahokas 2011b, 228–231.

Painetut lähteet

CHAMBERS DICTIONARY

2006 *Chambers Dictionary of Etymology*. Ed. Robert K. Barnhart. Edinburgh: Chambers.

GANANDER, CHRISTFRID

1787 [1997] *Nytt Finskt Lexicon*. Toim. Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 676. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

HANT I

1882 *Statsrådet Johan Alb. Ehrenströms Efterlemnade historiska anteckningar*. I. Utg. af S. J. Boethius. Uppsala.

HÄKKINEN, KAISA

2004 *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.

JOHNSON, SAMUEL

1755 *A dictionary of the English language in which the words are deduced from their originals, and illustrated in their different significations by examples from the best writers: to which are prefixed a history of the language and an English grammar*. London.

PORTHAN, HENRIK GABRIEL

1898 *Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida*. Utg. Ernst Lagus. Sifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland XXXVIII. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

VON ROSENSTEIN, NILS

1793 *Försök til en afhandling om Uplysningen, til dess beskaffenhet, nytta och nödvändighet för samhället Understäldt Kongl. Vetenskaps-Academien vid præsidiin nedläggande den 26 Augusti 1789 af Nils von Rosenstein, Cantzli-Råd, Konungens Informator, R. N. O. en af de aderton i Svenska Academien*. Stockholm, Tryckt hos Johan A. Carlbohm, 1793.

SUIKKANEN, RISTO (TOIM.)

1995 *Mitä on valistus?* Tampere: Vastapaino.

SWEDBERG, JESPER

1720 [2009] *Swensk Ordabok: Utgiven efter Uppsala-handskriften, med tillägg och rättelser ur övriga handskrifter, av Lars Holm*. Skara: Stiftelsen för utgivande av Skarabok. Skara: Stiftelsen för utgivande av Skarabok.

Kirjallisuus

AHOKAS, MINNA

2011a ”Valistuksen tutkimus”. *Kirkkohistorian lähteet ja tutkimus*. Toim. Jaakko Olavi Antila & Esko M. Laine. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 215. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 153–164.

2011b *Valistus suomalaisessa kirjallisuudessa 1700-luvulla*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 188. Helsinki: Suomen Tiedeseura.

BLOMSTEDT, YRJÖ

1963 *Johan Albrecht Ehrenström: Kustavilainen ja kaupunginrakentaja*. Helsinki: [Helsingin kaupunki].

BURIUS, ANDERS

1984 *Ömhet om friheten: Studier i frihetstidens censurpolitik*. Uppsala universitet skrifter Nr. 5. Uppsala.

CHRISTENSSON, JAKOB

1996 *Lyckoriket: Studier i svensk upplysning*. Stockholm: Atlantis.

FRÄNGSMYR, TORE

2006 *Sökandet efter upplysningen: Perspektiv på svenskt 1700-tal*. Stockholm: Natur och Kultur.

HABERMAS, JÜRGEN

1962 *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Politica 4. Neuwied: Luchterhand Verlag.

2004 *Julkisuuden rakennemuutos: Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*. Suom. Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino.

HYVÄRINEN, MATTI & KURUNMÄKI, JUSSI &

PALONEN, KARI & PULKKINEN, TUIJA &

STENIUS, HENRIK (TOIM.)

2003 *Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Tampere: Vastapaino.

IHALAINEN, PASI

2003 ”Lutherska drag i den svenska politiska kulturen i slutet av frihetstiden: En begreppsanalytisk undersökning av fyra riksdagspredikningar”. *Riksdag, kaffehus och predikstol: Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 649. Stockholm: Atlantis & Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 73–93.

JALAVA, MARJA

2005 *Minä ja maailmanhenki: Moderni subjekti kristillis-idealistsessa kansallisajattelussa ja Rolf Lagerborgin*

- kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914. Bibliotheca Historica 98. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAINEN, ESKO M.
1996 *Yksimielisyys – sota – pietismi: Tutkimuksia suomalaisesta papistosta ja yhteiskunnasta kolmikymmenvuotisesta sodasta pikkuvihaan*. Helsinki: [Omakustanne].
- LAINEN, TUIJA
1996 ”Sensuuri ja sen asettamat julkaisurajoitukset”. *Kirjahistoria: Johdatus vanhan kirjan tutkimiseen*. Toim. Tuija Laine. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 647. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LANDGRÉN, LARS-FOLKE
2002 ”1766 års tryckfrihetsförordning och dess omedelbara betydelse för den svenska pressen och dess opinionsbildning”. *Historisk Tidskrift för Finland* 4, 509–537.
- LINDBERG, BO
2006 *Den antika skevheten: Politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige*. Filologiskt arkiv 45. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- MÄKINEN, ILKKA
1997 ”Nödvändighet af LainaKirjasto”: *Modernin lukuhallun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 668. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MÄNTYLÄ, ILKKA
1977 *Yksimielisyydestä kauppiaiden valtaan: Raatimiesten vaalit 12 kaupungissa 1722–1808*. Historiallisia Tutkimuksia 104. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- NORDIN, JONAS
2003 ”Frihetstidens radikalism”. *Riksdag, kaffehus och predikstol: Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 649. Stockholm: Atlantis & Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland, 55–72.
- NURMIAINEN, JOUKO
2009 *Edistys ja yhteinen hyvä vapaudenajan ruotsalaisessa poliittisessa kielessä*. Bibliotheca Historica 122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NYMAN, ELMAR
1963 *Indragningsmakt och tryckfrihet 1785–1810*. Diss. Stockholm Universitet.
- RAITILÄ, PEKKA
1991 ”Uskonnollinen lehdistö”. *Suomen lehdistön historia 9: Aikakauslehdistön historia*. Erikoisaikakauslehdet. Kuopio: Kustannuskiila, 13–52.
- SAASTAMOINEN, KARI
2003 ”Johdatus poliittisiin käsitteisiin uuden ajan alun Ruotsissa”. *Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toim. M. Hyvärinen, J. Kurunmäki, K. Palonen, T. Pulkkinen & H. Stenius. Tampere: Vastapaino, 19–61.
- STENIUS, HENRIK
1987 *Frivilligt jämlikt samfällt: Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 545. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
2010 ”Nordic Associational Life in a European and Inter-Nordic Perspective”. *Nordic Associations in a European Perspective*. Eds. R. Alapuro & H. Stenius. Baden-Baden: Nomos, 29–86.
- TANDEFELT, HENRIKA
2007 ”Den politiska kulturen”. *Signums svenska kulturhistoria: Gustavianska tiden*. Stockholm: Signum, 17–50.
- TOMMILA, PÄIVIÖ
1992 ”Suomen varhaisimmat aikakauslehdet”. *Suomen lehdistön historia 10: Aikakauslehdistön kehityslinjat*. Kuopio: Kustannuskiila, 9–35.
- TYYNILÄ, MARKKU
2003 ”Ehrenström, Johan Albrecht”. *Suomen Kansallisbiografia 2*. Toim. Matti Klinge et al. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 468–470.
- VIRRANKOSKI, PENTTI
1986 *Anders Chydenius: Demokraattinen poliitikko valituksen vuosisadalta*. Porvoo: WSOY.
- WOLFF, CHARLOTTA
2008 *Noble Conceptions of Politics in Eighteenth-Century Sweden (ca 1740–1790)*. Studia Fennica Historica 15. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ÖSTHOLM, HANNA
2000 *Litteraturens uppodling: Läsesällskap och litteraturkritik som politisk strategi vid sekelskiftet 1800*. Hedemora: Gidlunds förlag.